

ПЕТАР ВЛАХОВИЋ, БЕОГРАД

ЗНАЧАЈ ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ

I

Свака друштвена и етничка заједница, као што је познато, настаје, развија се и живи по одређеним нормама које регулишу унутрашњи живот и односе заједнице са спољним светом. Временом, ове норме постају „искуством и навиком створене одредбе, које као какви закони, иако нигде нису написане, управљају целокупним животом и радом дотичног друштва”¹. На овим основама стварани су касније и многи писани закони². Уосталом, најбољи пример за то је развој црногорског законодавства, које отпочиње 1796. доношењем „Стеге”, којом је већ крајем XVIII века, знатно пре многих других држава Европе, отпочео даљи друштвено-политички и државотворни развој Црне Горе као правне државе. Због тога се Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, чија се стогодишњица постојања обележава (ове, 1988. године), треба схватити само као део надградње и усавршавања црногорског имовинско-правног и државног система.

Ово саопштење је пригодно, без већих стручних и научних претензија. Циљ му је да у најуопштенијем облику укаже на значај Општег имовинског законика за етнологију као науку о народу, јер је у овом државном акту, што (у уводу) наглашава и сам Никола I „по милости божјој књаз и господар Црне Горе”, „главна пажња обрађена на народне појмове о правди и правичи, на обичаје, предања и на живе потребе црногорског народа”³.

¹ Т. Ђорђевић, Наш народни живот, Српска књижевна Задруга, Београд, 1923, 3

² В. Богишић, Правни обичаји у Словена, Загреб, 1867, 4 и даље

³ Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Цетиње, 1888, с. II

Законик, наглашава књаз даље, улази и у „најзаплетеније жице народног живота” и „са сваке стране одговара обичајима правде, добрим обичајима и потребама миле нам Црне Горе”, па му због тога „као угаоном камену наше даље законодавне радње, подјељујемо и подијелисмо Нашу Највишу потврду”⁴.

Дакле, циљ саопштења је, као што је својевремено (1867.) истицао и сам В. Богишић, „да опомене на велику важност обичајних права... не само за историју народнога права, него и за историју словенску уопће, а и за свеколике остале науке њојзи сродне”⁵, а пре свега за етнологију.

II

Основу Општег имовинског законика, као што је већ речено, чини обичајно право. То су они обичаји по којима се вековима одржавао нормалан ред у друштву или се поремећени враћао у нормални. Обичаји су, иначе, у нашој прошлости „били прави закони”. „Они су уређивали све друштвене односе, њима се саображавао цео рад око одржавања живота, по њима су... судили грешке и штитили интересе друштва и појединаца...”⁶. Уочавајући ову особину и значај обичаја, В. Богишић је, као врстан познавалац словенске обичајне традиције, у Законик унео елементе који су били блиски народу уздижући их у норме савременог законодавства. Раније изграђене норме понашања, као израз свести, мишљења и културе дотичне заједнице, кодификоване су и прилагођене оновременим државним и друштвеним потребама. Дошло је до израза народно поимање права и обавеза⁷. Прописан је одговарајући правни поредак или бар један његов део, који је имао дубоке корене у традиционалном наслеђу. Основу за то В. Богишић је нашао у Вуковом *Српском Рјечнику* (1818. и 1852.), Вуковој књизи *Montenegro und Montenegriner* (1837), у *Ковчежићу за историју, језик и обичаје* (1849.), у Вуковим *Обичајима народа српског* (1867.), Медаковићевом *Животу и обичајима Црногораца* (1860), а посебно у анкетама и истраживањима описаним у низу сопствених посебних дела међу којима су: *Правни обичаји у Словена* (1866.), *Зборник садашњих правних обичаја у Лужних Словена* (1874.) и другим. Богишић је, као што се види, „у самом народу тражио изворе права и резултате таквих научних истраживања и студија сматрао је као испра-

⁴ Исто, с. V

⁵ В. Богишић, наведено дело, с. 2

⁶ Т. Ђорђевић, наведено дело, с. 7

⁷ Т. Никчевић, Општи имовински законик у историји кодификације права у Црној Гори, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, фототипско издање, Обод—Цетиње, 1980, 1 и даље

вне"⁸. Чак, многи чланови Законика садрже, посебно где се то не може прецизирати, да се поступи „уговором или обичајем”, „по обичају” или „колико је и како је гдје обичај”, „како је обичајем одређено” и слично.

У *Општи имовински законик* Богишић је унео многе одредбе из обичајног живота које регулишу границе имања (у племену), суседске договоре и коришћењу разних угодности, о узајамној помоћи, размени, трговини, даривању, казнама, друштвеним везама, вештачком сродству (побратимство, посестримство, кумство), старатељству, особини и другом. За етнологију су занемарљиви прописи о куповини (земље), праву прече куповине, кодификовање прописа о земљорадњи, сточарству, воћарству, затим одредбе које спречавају штете које могу суседи учинити један другоме, о томе како један сусед може имати користи, а да други не трпи штету и слично.

Значај *Општег имовинског законика* за етнологију најбоље је оценио П. Ровински⁹. Законик садржи, међу осталим, пропис „О помеђашкој угодби” (Раздио V, чл. 110—143) и „О помеђашкоме послужају” (Раздио VI, чл. 144—155). У првој групи „о помеђашкој угодби” реч је претежно о односима који су узети непосредно из народног живота. Прописи обухватају одредбе које се односе на: гране на међи, дрво на међи, коренима дрвета који су у туђој земљи, праву пролаза, о води, наводњавању, о градњи, грађевинама које чине штету суседу и слично. Све су ово, као што се може уочити, проблеми који се јављају у типичној руралној средини каква је углавном била црногорска у минулим вековима. Новину, а самим тим и надградњу друштвену, садрже одредбе које обухвата Раздио VI (чл. 144—155). Овде се говори о односима који се углавном јављају у урбаним срединама, а оне су (сем Цетиња) биле новина у Црној Гори, јер су градови ослобођени у ратовима 1875—1878. године. Ови прописи регулишу питања међу којима су: пролаз кроз двориште, извођење оцака (димњака) на суседову страну, незаклањање светла суседу градњом нове или дозиђивањем раније грађевине и другом. Питања ове врсте значајна су за етнологију и са становишта проучавања живота у градовима кога иначе у Црној Гори није било све до друге половине XIX века.

Законик одсликава народни живот и у оним деловима у којима се говори о удруживању снага и заједничком раду (спрега, спрегнути, сватити, чл. 446—456 и 893; супаша, супона, супоница, чл. 442—445 и 893). Моба је такође регулисана по обичајним нормама. У обичајној моби (чл. 341—347) учествује село без накнаде, а домаћин спрема само храну, што није случај у милосрдној моби која се обавља „за севап” (сиротињи, инокос-

⁸ Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Београд 1960, 16

⁹ П. Ровинский, *Черногория*, том II част 2, С. — Петербург 1901, 343—362.

ној породици, малолетној деци), где село такође учествује, али о својој храни.

Занимљиве су с етнолошког становишта одредбе о давању стоке на зимовање, летњу пашу, у наполицу и закуп односно кесим (чл. 313—328)¹⁰. Доста пажње посвећено је најму (чл. 297—312). Реч је заправо о закупу земље када се власнику даје накнада у житу без обзира на род (четвртина, половина, на пример), затим закупу зграда, узимању особе (слуге) у најам, њиховом праву и дужностима, обавезама газде према послушнику, јер се у народу није говорило: слуга, служити, него послушати, а приликом тражења посла чуло се: „Рад бих био послушати кога”¹¹.

Аманет или давање ствари на чување обављало се без сведока. Али, поверење се није смело изневерити. Општи имовински законик је одредбе о овоме модернизовао и проширио и на неке друге установе (кафане, на пример, чл. 378—395).

Дар се у народу схвата: Даровано је тврђе но продано, јер се даривање обавља од добре воље (чл. 480—493). Народ је сам регулисао и неке друге имовинскоправне односе (зајам, дуг, залог, размена, куповина, продаја). Разликују се две врсте зајма. *Рукодаћа* (новац, жито, сено, грађевински материјал) подразумева враћање другог, а не раније посуђено, и то у истој количини. Међутим, *наруч* је давање на послугу неког оруђа, посуде или другог предмета. Наруч, за разлику од рукодаће, подразумева враћање оних истих ствари које су биле позајмљене на послугу. *Вересија* је, такође, врста односа који се регулише међусобним споразумом. Враћа се по договореним деловима или одједном у јесен (Госпоћин дан, Митров дан), о Божићу или на пролеће (Ђурђев дан).

Обичајно право познаје *мијену* (размјену), *промјену* или *трампу* (често уз *придо*, односно додатак на вредносну разлику једне од ствари која се размењује), затим куповину *на обид*, на пробу, на окушај. Ради се најчешће о куповини коња или вола или чега другог живог, чија се својства могу открити касније, кроз пробу.

Закоником се регулишу и нека друга питања која гарантују сигурност (*јемство*, *подлог*, чл. 172, 188, 457), затим куповина (*капара*, чл. 550), преношење ствари (чл. 367), *штета* (чл. 579,

¹⁰ Занимљиви су подаци о давању стоке на зимовање у Пиви које наводи П. Ровински и давању стоке из Љешанске нахије на испашу у Куче. У Пиви од стоке која је била дата на зимовање власнику се о Ђурђевдану враћа само половина старог стада а друга половина и сав приплод (принова) задржава да се преко лета од ње користи млеко и скине вуна. После овога, о Митровдану, власнику се враћа главница и пола принове а друга половина задржава на зимовању. Међутим, стада из Љешанске нахије бравила су на испашу у Кучима под разним условима; П. Ровински, Ченогория, Том II част 2, с. 347.

¹¹ Ровински, наведено дело, с. 349

потра (чл. 583). Нека питања имају и шири друштвени смисао, међу којима су: *пунољетство* (чл. 636), *малољетник* (чл. 640), *старатељство* (чл. 665), *ортаклук* (чл. 418). Из обичајног права преузете су неке одредбе о кући и њеној имовини (чл. 686), племену, братству, сеоској и варошкој општини (чл. 709) и колективној управи над појединим поседовним облицима што такође сведочи и о испреплетаности традиционалних схватања са кодификацијом, а то је за упознавање народа и народног живота од посебног интереса. Ако се овоме додају прикупљене изреке и пословише, које чине саставни део Општег имовинског законика, онда је јасно да је његов садржај целовит и за етнологију потпунији.

III

Из основних обележја Општег имовинског законика, која су макар и уопштено поменута, може се са сигурношћу закључити да је књаз, касније краљ, Никола I, који је и сам у израду Законика уложио доста труда, био у праву када је истакао да Законик обухвата питања „која се тако тичу и најзаплетенијих жица народног живота”¹². За правнике Законик представља несумњиво велики интерес и у целини и у појединостима, јер одступа од „универзалности права” и приклања се обичајима средине за коју се закон доноси. С етнолошког гледишта Закон садржи обиље података који приказују живот и принципе Црногораца у имовинскоправном, а кроз то и ширим друштвеним односима. Извршен је срећан спој традиционалних племенских односа за ондашњим потребама црногорског друштва и државе. У том погледу Законик је представљао, уосталом као и данас, јединствен пример у свим законодавствима, па је у науци високо оцењен и преведен је на многе језике. За време у коме је настао, као и по садржају своје, Законик представља велики научни интерес и подухват. Чак би се могло рећи да је то извор првог реда јер даје основу за свестраније проучавање улоге обичаја у традиционално-правном животу Црне Горе и Црногораца. Због тога и неке напомене, које се с етнолошког гледишта евентуално могу ставити на његов садржај, ни најмање не умањују значај подухвата, који је све већи и културноисторијски значајнији што нас време од њега удаљава.

Истраживачи су већ уочили да је народни обичај у неким случајевима много праведнији од Законика, а понекад се обичај у Законику не оцени онолико колико то живот намеће. Највећи несклад између обичаја и Законика П. Ровински налази у кодификацији породичног живота. Још већи несклад уочио је Ровински у положају жене у породици према законским прописима.

¹² Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, с. IV—V

П. Ровински с правом истиче да је положај жене у црногорском друштву тежак услед непрекидне борбе за опстанак и суровости живљења коју та борба свакодневно намеће. Примери из обичајног права, иначе, показују, а то није случај у Законнику, да се жена често изједначава у правима са мушкарцем (заступа га у кући, управља кућом, наслеђује, располаже наслеђем)¹³. Законик понекад, што је и природно, нарушава права рода, братства и племена и не признаје независност ових друштвених институција у односу на државно-политичку власт. Законик каткад улази у животне ситнице које се тешко могу кодификовати и подвести под утврђене норме, као што је случај са давањем стоке на испашу, одредбама о најму (чл. 309-312) на пример. Има и супротности између Законика и обичаја, као што је, на пример, случај са изгоном стоке из потере¹⁴.

Наведени су само неки појединачни случајеви. Али, они ни најмање не умањују значај Општег имовинског законика за етнологију. Напротив, они отварају перспективу и подстичу на шири и дубља проучавања народа, народног стваралаштва и живота црногорског друштва у најширем смислу речи. У Законик је унето доста примера из којих се јасно види како навика постаје обичај, а обичај закон и етничка одлика, чије проучавање чини окосницу етнологије као науке.

IV

У науци је доста јасно истакнуто да „обичаји нису ништа вечито и непроменљиво”, упркос великој својој тврдоглавости и оном „ваља се” и „не ваља се”. Они се, што и Општи имовински законик показује, мењају у складу с друштвеним и културним развојем, а каткад губе императивну моћ или сасвим ишчезавају. Нарочито је то приметно на прелазу из племенског живота у државну организацију¹⁵. Племенски обичаји који носе често локална обележја драгоцена за етнологију, у оквирима државе ипак временом морају да уступе место ширим државним интересима. Због тога је, у већини случајева, државна организација ишла на штету братственичког, родовског и племенског живота, уступајући тако место државноправној организацији. Остајали су поштеђени само они обичаји који се нису оштрије супротстављали организацији државе и државним потребама, одредбама цркве и црквеног морала. Такав је случај са имовинско правним народним обичајима у вези са земљорадњом, сточарством, ловом, риболовом, организацијом рада, медицинским обичајима и неким другим животним манифестаци-

¹³ П. Ровински, наведено дело, с. 359 и даље

¹⁴ Исто, с. 360—361

¹⁵ Т. Ђорђевић, наведено дело, с. 6

јама (седељке, забаве, јавни скупови и друго)¹⁶. Народ се ипак ослањао на своје традиционалне институције на чијем су се челу налазили главари који се по организацији домаћег живота нису много разликовали од окретнијих и имућнијих суграђана. Сви спорови у оваквим срединама су се решавали колективно, јавно. Одлуке су се заснивале на сведоци старих памтиша народних, на њиховим јасним и логичним чињеницама¹⁷, а то је имало велику моралну снагу и практични смисао.

Постепено прилагођавање обичаја државној организацији, које је дошло до израза у Општем имовинском законнику, било је значајно и због тога што је, без већих друштвених потреса, помирило традиционални начин живота са ондашњим савременим државним потребама и стремљењима. Истина, ранија схватања, па и у економским односима, остала су и даље део свакодневног живљења, нарочито у погледу раслојавања црногорског друштва које се, по Обрену Благојевићу, одвијало на основу параметра као што су (иако не у овом редоследу по свом значају): бројност братства и задруге, јунаштво, памет, богатство, сој и смјелост¹⁸. Народно памћење овим обележјима и данас придаје одређени, рекло би се, не баш сасвим мали значај.

V

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, који је обнародован 1. јула 1888. године, с правом је заузео угледно место у савременој етнолошкој литератури. Уосталом, ово је документовано и оштроумно истакао и Томица Никчевић у већ поменутом осврту у фототипском издању Законика 1980. на Цетињу. Овај Законик несумњиво сведочи да је црногорско друштво током XIX века равноправно стало у ред са развијеним европским државама, а у неким облицима било и испред њиховог развоја. Законик је, с етнолошке тачке, одразио стање и указао на тенденције ондашњег и познијег друштвеног развоја. Обезбеђење слободе и неприкосновеност човекове личности и његове имовине гарантовале су традиционалне норме, унете у Законик, које су пре тога стваране, развијане и провераване у правном саобраћају током дуготрајног друштвеног живота у којем је до савршенства уздигнута аутентична законодавна судска стварност и потреба црногорске државе. У овом случају снага закона проистекла је из снаге народног живота и датих услова времена. Извршена је заправо валоризација традиционалног обичајног правног наслеђа које у потпуности осветљава велики

¹⁶ Исто с. 8—9

¹⁷ Исто, с. 10

¹⁸ О. Благојевић, Економска мисао у Црној Гори (до другог свјетског рата), Посебна издања САНУ, књ. DLXXX, Одјељење друштвених наука, књ. 96, Београд 1988. 198

део прошлог, ондашњег и каснијег друштвеног развоја, која је иначе отварао перспективу према будућности. Редуциране су само оне обичајне институције које је већ сам народ био напустио, а прихваћене су и озакоњене само оне које су одговарале општим народним потребама. Обичаји су, уствари, послужили да се поједине обичајне институције уздигну на степен законске норме. Водило се при томе рачуна и о значају локалних и регионалних схватања према општим обичајним нормама. У овим оквирима дошле су до израза дефиниције о кућној заједници, праву прече куповине, браку, старатељству, деоби, наслеђивању, типовима породице и њеној конфесионалној припадности. Објашњени су разлози за увођење стране правне терминологије (давија, ортаклук, облигација. . .) док се за то не нађе погоднија домаћа реч.

Целовито гледано Општи имовински законик реално приказује структуру црногорског друштва у седамдесетим годинама XIX века, што за компаративне етнолошке студије има изузетан значај. Због тога је веома прихватљива мисао да Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору представља дело кроз које је остварена мисаона трансформација друштвене прошлости, део културе и наслеђа¹⁹ које је постало и остало нераздвојни део црногорског етничког бића.

Petar Vlahović

IMPORTANCE DU CODE GENERAL SUR LES PROPRIETES POUR L'ETHNOLOGIE

R é s u m é

Le droit coutumier forme la base du Code Général sur les Propriétés pour la principauté du Monténégro. Ce sont les coutumes selon lesquelles l'ordre normal était maintenu au cours des siècles. Bogišić a, dans le Code, introduit les clauses traditionnelles populaires comme, par exemple, celles qui réglementent les limites entre les domaines, l'aide réciproque, le commerce, les donations. Il contient aussi les clauses sur la parenté artificielle (frères et soeurs d'élection, parrainage), tutelle, propriété privée. Il est intéressant de noter les réglaments établis sur la base du droit traditionnel pour l'achat des terres, le droit de préemption, les peines, l'obligation des individus envers la collectivité et vice-versa. Les normes traditionnelles portant sur agriculture, l'élevage du bétail, la culture fruitière, sont codifiées. Le Code réglemente, basé sur la tradition, certaines questions garantissant la sécurité dans la société. Du fait qu'il illustre toute la vie populaire, le Code Général sur les Propriétés a pris une place notable dans la littérature ethnologique chez nous et dans le monde, car il montre la structure de la société monténégrine dans les années soixante-dix du 19^{ème} siècle. C'est pourquoi il est d'une importance particulière pour les études comparatives ethnologiques. En réalité, il s'est créé une transformation des notions du passé social, de la culture et du patrimoine spirituel qui devenu une partie inséparable de l'être ethnique monténégrin.

¹⁹ Упореди: Т. Никчевић, наведени рад, с. 16